

Mateusz Borkowski*

ORCID: 0000-0003-0644-4764

Szkoła Doktorska Nauk Społecznych

Uniwersytet w Białymstoku

<https://doi.org/10.19195/1733-5779.37.6>

Efektywność w ujęciu mikro- i makroekonomicznym w myśli ekonomicznej — przegląd teoretyczny

JEL Classification: B00, D00, E00

Słowa kluczowe: efektywność, sprawność makroekonomiczna, myśl ekonomiczna

Keywords: efficiency, efficiency of the economy, economic thought

Abstrakt: Głównym założeniem niniejszego artykułu jest zaprezentowanie ewolucji definicji efektywności w teorii ekonomii. Opracowanie nosi znamiona racjonalnej rekonstrukcji myśli ekonomicznej. W pracy wykorzystano metodę krytycznej analizy literatury przedmiotu jako narzędzia służącego do realizacji przyjętego celu badawczego. Artykuł ma charakter teoretyczny i stanowi próbę uporządkowania teorii ekonomii w zakresie kategorii efektywności. W celu zwiększenia klarowności rozważań dokonano umownego podziału analizy na skalę mikro- oraz makroekonomiczną. W artykule zdecydowano się również na chronologiczne oraz syntetyczne uporządkowanie osiągnięć myśli ekonomicznej w kontekście jej efektywności.

Przegląd literatury przedmiotu wskazuje, że w ciągu lat sposób pojmowania sprawności, zarówno w ujęciu mikro-, jak i makroekonomicznym, znacząco się rozwijał oraz zmieniał. Wydaje się, że pomimo tak wielu analiz nadal nie ma (i prawdopodobnie nigdy nie będzie) spójnej, uniwersalnej oraz powszechnie akceptowalnej definicji tego zjawiska. Konsekwencją braku jednej ściśle określonej definicji efektywności — zarówno w skali mikro-, jak i makroekonomicznej — jest różnorodność podejść do pomiaru tej kategorii.

Micro- and macroeconomic efficiency in economic thought — a theoretical review

Abstract: The main purpose of this article is the presentation of the evolution of efficiency in economic theory. The article bears the features of a rational reconstruction of the economic thought. The study uses the method of critically analyzing literature on the subject as a tool to achieve the adopted objective. The article is theoretical in nature, trying to organize the theory of economics into efficiency categories. In order to improve transparency, the analysis has been split

* Opiekun naukowy (Scientific Tutor) — dr hab. Ewa Gruszewska, prof. UwB

into micro- and macroeconomic approaches to efficiency. The article presents a chronological, synthetic order of economic thought achievements in terms of efficiency.

Literature analysis indicates that, over the years, the way of understanding efficiency, in both micro- and macroeconomic terms, has significantly developed and changed. It seems that, despite so many analyses, there is still, and probably will always be, a lack of one versatile and universally accepted definition of efficiency. The lack of a single, well-established definition of efficiency, both on a micro- and macroeconomic scale, results in the diversity of approaches to measuring this category.

Gospodarka może istnieć jedynie tam, gdzie jest efektywność
Benjamin Disraeli (1804–1881)

Wstęp

Efektywność¹ należy do najstarszych, a zarazem najważniejszych pojęć w teorii ekonomii. Pierwsze rozważania na jej temat datuje się już na czasy starożytne. Jest ona przedmiotem badań nie tylko ekonomistów, ale także badaczy z zakresu nauk o zarządzaniu oraz prakseologii. Przytoczenie dokładnej i uniwersalnej definicji sprawności ekonomicznej nie należy do zadań najprostszych. Wynika to z jej wielowymiarowego oraz wieloaspektowego charakteru. Najczęściej traktowana jest ona jedynie jako relacja osiągniętych efektów w stosunku do poniesionych nakładów. Pojęcie to ma jednak o wiele większe znaczenie, obejmujące swym zakresem nie tylko kwestie ilościowe, lecz także alokacyjne, organizacyjne oraz instytucjonalne.

Temat podejmowany w niniejszym artykule wydaje się niezwykle istotny, ponieważ stanowi teoretyczną podstawę do analizy procesów gospodarczych — zarówno na poziomie mikro-, jak i makroekonomicznym. Choć wydawać by się mogło, że efektywność należy do tematów doskonale zbadanych, w literaturze przedmiotu wciąż brakuje opracowań porządkujących to zagadnienie w kontekście teorii ekonomii. Nie budzi powszechnych wątpliwości teza, że badanie oraz ocena efektywności należy do niezwykle ważnych czynników — zarówno w skali mikro- (pojedynczych osób, przedsiębiorstw, inwestycji itp.), jak i makroekonomicznej (całej gospodarki).

Głównym założeniem niniejszego artykułu jest zaprezentowanie ewolucji definicji efektywności w teorii ekonomii. W celu poprawy przejrzystości rozważań dokonano umownego podziału ujęć efektywności w skali mikro- oraz makroekonomicznej. Prezentowany tekst ma charakter teoretyczny i jest próbą uporządkowania teorii ekonomii w kontekście kategorii efektywności.

Artykuł nosi znamiona racjonalnej rekonstrukcji myśli ekonomicznej. W opracowaniu wykorzystano metodę krytycznej analizy literatury przedmiotu pojmowanej jako narzędzie do realizacji przyjętego celu badawczego. Badania te są kontynuacją oraz rozwinięciem rozważań podjętych uprzednio w pracy magisterskiej².

¹ W ramach rozważań terminy „efektywność” oraz „sprawność” będą stosowane zamiennie.

² M. Borkowski, *Wysokość opodatkowania a sprawność funkcjonowania gospodarki na przykładzie państw OECD*, praca magisterska przygotowana pod kier. dr hab. Ewy Gruszewskiej prof.

Efektywność w ujęciu mikroekonomicznym

Powszechnie uważa się, że prekursorem rozważań dotyczących efektywności jest Hezjod (ok. VIII–VII w. p.n.e.), który w poemacie *Prace i dni*³ utożsamiał sprawne działanie z podejmowaniem pracy, ograniczaniem marnotrawstwa posiadanych zasobów oraz osiąganiem dostatniego życia. Grecki myśliciel skupiał swoje zainteresowania przede wszystkim na efektywności funkcjonowania gospodarstw domowych, które w czasach starożytnych zajmowały się przede wszystkim rolnictwem. Hezjod podkreślał, że bycie efektywnym, a w konsekwencji konkurencyjnym, służy każdemu człowiekowi⁴.

Kolejnym przedstawicielem starożytnej myśli ekonomicznej, który miał istotny wkład w rozwój kategorii efektywności w ujęciu mikroekonomicznym, był Ksenofont (ok. 430–355 r. p.n.e.). Przedstawiciel przedklasycznej myśli ekonomicznej wydzielił dwa ujęcia efektywności: statyczne oraz dynamiczne⁵. Utożsamiał on sprawność ekonomiczną w ujęciu statycznym z optymalnym wykorzystywaniem zasobów. Zwracał on szczególną uwagę na kwestię unikania marnotrawstwa wypracowanych czynników produkcji. Efektywność dynamiczną określał natomiast mianem procesu, który polega na ekspansji majątku otrzymywanego dzięki przedsiębiorczej działalności człowieka⁶.

Efektywność w ujęciu mikroekonomicznym była również przedmiotem badań myśli ekonomicznej starożytnego Rzymu. Marcus Terentius Varro Reatinus (ok. 116–27 r. p.n.e.) oraz Caius Secundus Plinius (ok. 23–79 n.e.) wskazywali na metody zarządzania mające na celu podniesienie efektywności, a w konsekwencji dochodowości przedsiębiorstw rolnych. Myśliciele wskazywali na szczególne znaczenie maksymalizacji wielkości produkcji oraz postępu technicznego⁷.

W sposób jednoznaczny kategorię efektywności zdefiniował główny przedstawiciel fizjokratyzmu François Quesnay (1694–1774). Na podstawie prowadzonych badań sektora rolniczego opracował teorię produktu czystego (fr. *produit net*), czyli różnicy między osiągniętymi przychodami (efektami) z rolnictwa a niezbędnymi inwestycjami (nakładami) poniesionymi dla osiągnięcia zysku⁸. F. Quesnay opracowaną teorię przedstawił w ujęciu makroekonomicznym, analizując przy tym przepływy między czterema fundamentalnymi w ówczesnych czasach kla-

UwB, Katedra Ekonomii Politycznej, Wydział Ekonomii i Finansów, Uniwersytet w Białymstoku, praca obroniona 9.07.2020, Białystok 2020.

³ Hezjod, *Works and days*, <https://people.sc.fsu.edu/~dduke/lectures/hesiod1.pdf> (dostęp: 11.05.2020).

⁴ P.A. Redpath, *Godność pracy w ujęciu Hezjoda: współczesne refleksje*, „Człowiek w Kulturze” 2005, nr 17, s. 20.

⁵ D. Havyatt, *The Components of Efficiency*, „Network” 2017, nr 62, s. 4.

⁶ J.H. de Soto, *The Theory of Dynamic Efficiency*, London 2008, s. 2–3.

⁷ M. Bochenek, *Historia rozwoju ekonomii*, t. 1. *Od starożytności do szkoły klasycznej*, Toruń 2016, s. 40–41.

⁸ F. Serrano, N. Mazat, *Quesnay and the analysis of the surplus in an agrarian capitalist economy*, „Munich Personal RePEc Archive” 2013, nr 47781, s. 3.

sami społecznymi⁹. Jego koncept rachunku efektywności ma szerokie zastosowanie w ujęciu mikroekonomicznym (równanie 1).

$$E = Q - N$$

gdzie:

E — różnicowy wskaźnik efektywności

Q — osiągnięte efekty

N — poniesione nakłady

F. Quesnay, opierając się na teorii produktu czystego, stworzył pojęcie produktywności kapitału¹⁰, czyli stosunku osiągniętych efektów względem poniesionych nakładów kapitału. Wyprowadzenie poszczególnych wskaźników cząstkowych efektywności zaprezentowano zgodnie z wzorami 2–3:

$$E = \frac{Q}{N} \quad \longrightarrow \quad E = \frac{Q}{L + C + G} \quad (2)$$

$$WP = \frac{Q}{L} \quad PK = \frac{Q}{C} \quad PZ = \frac{Q}{G} \quad (3)$$

gdzie:

WP — wydajność pracy

L — nakłady pracy

PK — produktywność kapitału (Quesnay)

C — nakłady kapitału

PZ — produktywność ziemi

G — zasoby naturalne

Zgodnie z teorią ekonomii równanie 1 nosi miano różnicowej miary efektywności. Taki pomiar sprawności ma jednak zasadniczą wadę — nie jest zaprezentowany w formie wskaźnika natężenia (jest w formie bezwzględnej). Natomiast równanie 2 prezentuje ilorazowe ujęcie efektywności, które współcześnie ma szerokie zastosowanie w rachunku efektywności¹¹.

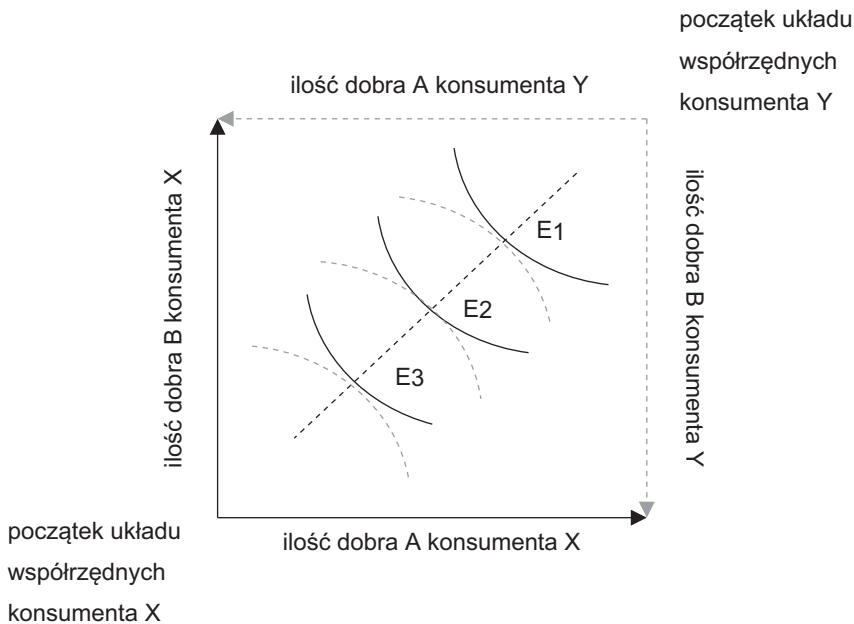
Szczególny rozwój efektywności nastąpił pod koniec XIX wieku za sprawą Vilfreda Federica Damasa Pareta (1848–1923), który rozwinął koncepcję równowagi ogólnej stworzoną przez swego nauczyciela Leona Marie Esprit Walrasa

⁹ Y. Charbit, *The Classical Foundations of Population Thought. From Plato to Quesnay*, Dordrecht 2010, s. 120.

¹⁰ M. Bochenek, *Historia rozwoju...*, t. 1, s. 117.

¹¹ A. Rutkowska, *Teoretyczne aspekty efektywności — pojęcie i metody pomiaru*, „Zarządzanie i Finanse” 2013, nr 4, s. 440.

(1834–1910). Optimum Pareta oznacza stan, w którym nie jest możliwe poprawienie dobrobytu danej jednostki bez jednoczesnego pogorszenia zamożności innej¹². Teoria ta ma zastosowanie w skali zarówno mikro-, jak i makroekonomicznej. W ujęciu mikroekonomicznym koncepcję Pareta można zaprezentować graficznie, wykorzystując w tym celu krzywe obojętności (czyli krzywe jednakowej użyteczności całkowitej) opracowane przez Francisa Ysidra Edgewortha (1845–1926)¹³.

Wykres 1. Skrzynka Edgewortha — optimum Pareta w wypadku dwóch podmiotów

Źródło: opracowanie własne na podstawie M. Blaug, *Teoria Ekonomii. Ujęcie Retrospektywne*, Warszawa 2000, s. 604–606.

Optimum Pareta z wykorzystaniem skrzynki Edgewortha zaprezentowano graficznie na wykresie 1. W punktach E₁, E₂ oraz E₃ zaznaczone zostały alokacje efektywne w rozumieniu Pareta. Należy zaznaczyć, że nachylenie obu krzywych obojętności w punktach równowagi jest identyczne. Konsekwencją tego jest zrównanie się krańcowych stóp substytucji dóbr¹⁴.

¹² F. Popa, *On Pareto efficiency and equitable allocations of resources*, „Romanian Economic Journal” 2007, nr 23, s. 73.

¹³ J.-S. Lenfant, *Indifference Curves and the Ordinalist Revolution*, „History of Political Economy” 44, 2012, nr 1, s. 117.

¹⁴ D. Sulii, E. Deda, H. Sulii, *Economic Efficiency in Edgeworth Box Market the Case of Two Goods*, „European Journal of Sustainable Development” 2013, nr 2(4), s. 357.

Ważnym osiągnięciem szkoły matematycznej było dopracowanie przez Maffea Pantaleonego (1857–1924) ogólnej zasady gospodarności stworzonej przez F. Quesnaya. Włoski ekonomista podkreślał, że nie można jednocześnie modyfikować przychodów (efektów) oraz kosztów (nakładów) przedsiębiorstwa¹⁵. M. Pantaleoni rozróżnił z kolei dwie poprawne formy efektywności: osiągnięcie maksymalnego efektu przy danym nakładzie (formuła wydajnościowa) oraz osiągnięcie określonego efektu przy minimalnym nakładzie (formuła oszczędnościowa)¹⁶.

Joseph Alois Schumpeter (1883–1950) wprowadził do teorii ekonomii pojęcie innowacji, co przyczyniło się do opracowania koncepcji efektywności innowacyjnej¹⁷. Tego rodzaju sprawność wiąże się z usprawnieniem produkcji oraz zmniejszeniem jej kosztów¹⁸.

Badania efektywności alokacyjnej (w paretowskim rozumieniu) prowadzone były przez licznych przedstawicieli ekonometrii. Tjalling Charles Koopmans (1910–1985) wraz z Gérardem Debrau (1924–2001), stosując metody z zakresu badań operacyjnych (przede wszystkim programowania liniowego, które zostało stworzone przez Leonida Witalijewicza Kantorowicza (1912–1986), również zaliczanego do szkoły ekonometrii) wyjaśnili na danych rzeczywistych mechanizm optimum Pareta¹⁹. Swoje badania prowadzili oni na danych produkcyjnych, badając optymalną alokację dóbr w skali mikroekonomicznej²⁰. W teorii ekonomii koncept ten określa się mianem efektywności technicznej. Zgodnie z nią system produkcyjny cechuje się sprawnością jedynie wtedy, gdy polepszenie wyniku lub ograniczenie nakładu jest wykonalne wyłącznie przez obniżenie innego efektu lub zwiększenie innego nakładu²¹.

Logiczną kwestię interpretowania i badania efektywności analizował również Knut John Gustav Wicksell (1851–1926) jeden z głównych przedstawicieli szwedzkiej szkoły ekonomicznej. On to podobnie jak wcześniej M. Pantaleoni zaznaczył, że istnieją dwie formy optymalizacji efektywności. Jednoczesne maksymalizowanie efektów i minimalizowanie nakładów zawiera bowiem logiczną sprzeczność, która w praktyce jest niewykonalna. Zasadę wydajności nazwał on

¹⁵ N. Bellanca, *From Principii to Erotemi: An Organic Interpretation*, [w:] *Maffeo Pantaleoni: At the Origin of the Italian School of Economics and Finance*, red. M. Baldassarri, London 1997, s. 125–126.

¹⁶ W teorii ekonomii te dwie formy efektywności są wyrazem zasady racjonalnego gospodarowania.

¹⁷ J.A. Schumpeter, *Teoria rozwoju gospodarczego*, Warszawa 1960.

¹⁸ G. Kozuń-Cieślak, *Efektywność — rozważania nad istotą i typologią*, „Kwartalnik Kolegium Ekonomiczno-Społecznego Studia i Prace” 2013, nr 4, s. 21.

¹⁹ M. Bochenek, *Historia rozwoju ekonomii*, t. 4. *Od neomarksizmu do początków ekonometrii*, Toruń 2016, s. 171.

²⁰ W. Ouattara, *Economic Efficiency Analysis in Cote d'Ivoire*, „Journal of Development and Agricultural Economics” 2012, nr 2(9), s. 317.

²¹ B. Ziębicki, *Efektywność w naukach ekonomicznych*, „Biuletyn Ekonomii Społecznej” 2013, nr 2, s. 21.

zasadą formalnej maksymalizacji, natomiast regułę oszczędności zasadą najmniejszego środka²².

Efektywność była też przedmiotem badań ekonomistów szkoły neoaustriackiej („drugiej generacji” szkoły wiedeńskiej oraz nowej szkoły austriackiej). Ludwig von Mises (1881–1973) w 1949 roku w swoim dziele pt. *Ludzkie działanie — traktat o ekonomii*²³ wskazał na znaczenie skutecznego i sprawnego działania ludzkiego. Był to początek prakseologii – odrębnej nauki o racjonalnym działaniu²⁴. Co prawda pojęcie to zostało użyte po raz pierwszy w 1882 roku przez Luisa Bourdeau (1824–1900), jednak to właśnie L. von Misesa traktuje się jako twórcę współczesnego rozumienia tej nauki²⁵. Za jednego z największych prekursorów prakseologii uważa się Tadeusza Mariana Kotarbińskiego (1886–1981), który określa ją mianem „gramatyki czynu”²⁶. Polski uczony w *Traktacie o dobrej robocie* utożsamiał sprawność z wydajnością, dokładnością, racjonalnością oraz twórczością działania²⁷. Wymienione cechy można uznać za fundament efektywnego postępowania jednostek w gospodarce.

W teorii ekonomii występuje również pojęcie efektywności typu X (lub efektywności organizacyjnej). Jest to szczególnie typ sprawności zaprezentowany przez Harveya Leibensteina (1922–1994). Amerykański naukowiec badał ten problem od drugiej strony — nieefektywności przedsiębiorstwa²⁸. Istotą tego wariantu jest stwierdzenie oraz identyfikacja przyczyn nieefektywności w kontekście sposobów wykorzystywania oraz organizacji posiadanych zasobów, umiejętności oraz technologii²⁹. Jest to mikroekonomiczne ujęcie sprawności organizacyjnej.

Na uwagę zasługuje również teoria efektywności Nicholasa Kaldora (1908–1986) oraz Johna Hicksa (1904–1989) — od nazwisk twórców nazwana teorią efektywności Kaldora-Hicksa – będąca uogólnieniem i rozwinięciem teorii optimum Pareta³⁰. Odnosi się ona do sytuacji, w której korzyści podmiotów są wyższe od strat jednostek poszkodowanych w wyniku reorganizacji. Alokację uważa się za optymalną, jeżeli istnieje możliwość zrekompensowania strat osób poszko-

²² M. Bochenek, *Historia rozwoju ekonomii*, t. 5. *Od keynesizmu do syntezy neoklasycznej*, Toruń 2016, s. 85.

²³ L. von Mises, *Human Action, A Treatise on Economics*, Aubrun 1998, s. 32.

²⁴ M. Bochenek, *Historia rozwoju ekonomii*, t. 3. *Kierunek subiektywno-marginalny i jego szkoły*, Toruń 2016, s. 200.

²⁵ M. Odlanicka-Poczobutt, *Prakseologia a klasyczne kryteria oceny sprawności systemów logistycznych*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej” 2014, nr 70, s. 341.

²⁶ W. Gasparski, *Prakseologia — wariacje na temat...*, „Prakseologia” 2010, nr 150, s. 30.

²⁷ T. Kotarbiński, *Traktat o dobrej robocie*, Warszawa 1965, s. 17, 45, 65.

²⁸ H. Leibenstein, *Allocative Efficiency vs. “X-Efficiency”*, „The American Economic Review” 56, 1966, nr 3, s. 397–398.

²⁹ R. Bianchi, *On the Object and Method of Analysis: The General X-Efficiency Theory*, „Political Economy. Studies in the Surplus Approach” 5, 1989, nr 1, s. 75–76.

³⁰ E.P. Stringham, *Kaldor-Hicks Efficiency and the Problem of Central Planning*, „Journal of Austrian Economics” 2001, nr 2, s. 41.

dowanych przez jednostki zyskujące lub gdy jednostki stratne nie są w stanie przekonać podmiotów korzystających na zmianie do przywrócenia sytuacji sprzed relokacji zasobów³¹.

W 1957 roku Michael James Farrell (1926–1975) rozbudował kategorię efektywności technicznej. Jej istotą jest zaprojektowanie i zaplanowanie procesu produkcyjnego w taki sposób, aby nie doszło do zjawiska marnotrawstwa czynników wytwórczych³². Na podstawie tej teorii amerykańscy naukowcy — Abraham Charnes (1917–1992), William Wager Cooper (1914–2012) oraz Edwardo Rhodes (ur. 1946) — opracowali w roku 1978 nieparametryczną metodę *Data Envelopment Analysis* służącą do analizy efektywności względnej³³. Metoda ta coraz częściej znajduje zastosowanie także w skali makroekonomicznej.

Współcześnie rachunek mikroekonomicznej efektywności ma rozległe zastosowanie w ocenie rentowności inwestycji (metody z zakresu matematyki finansowej), a także poszczególnych przedsiębiorstw (ocena finansów przedsiębiorstwa). Należy zaznaczyć, że znakomita większość metod pomiarowych jest rozwinięciem różnicowego oraz ilorazowego wskaźnika efektywności.

Makroekonomiczna efektywność funkcjonowania gospodarki

Pierwsze wnioski dotyczące makroekonomicznej sprawności gospodarki zostały sformułowane już w starożytności. Szczególnie istotne były rozważania na temat wolności oraz własności prywatnej podejmowane przez Platona (ok. 424–348 r. p.n.e.) oraz Arystotelesa (ok. 384–322 r. p.n.e.). Pierwszy z nich stanowczo krytykował koncepcję własności prywatnej³⁴, uważając jej występowanie w gospodarce za jedną z głównych przyczyn niepokojów ekonomicznych³⁵. Ponadto wskazywał, że wolność (między innymi gospodarza) prowadzi do chciwości, która jest dużym problemem społecznym, prowadzi bowiem do dysproporcji w dobrobycie społecznym³⁶. Zupełnie odmienne zdanie prezentował jego uczeń Arystoteles, który stanowczo krytykował poglądy swojego nauczyciela. Stagiryta oparł swój system gospodarczy na własności prywatnej, będącej głównym instrumentem podziału wartości w gospodarce. Arystoteles był również zwolennikiem

³¹ M. Bostani, A. Malekpoor, *Critical Analysis of Kaldor-Hicks Efficiency Criterion, with Respect to Moral Values, Social Policy Making and Incoherence*, „Advances in Environmental Biology” 2012, nr 6 (7), s. 2032.

³² M.J. Farrell, *The Measurement of Productive Efficiency*, „Journal of the Royal Statistical Society. Series A (General)” 1957, nr 120, s. 255.

³³ A. Charnes, W.W. Cooper, E. Rhodes, *Measuring the efficiency of decision making units*, „European Journal of Operational Research” 2, 1978, nr 6, s. 429.

³⁴ Plato, *The Laws*, Scotts Valley 2016, s. 164.

³⁵ M. Jendrzejczak, *Idee sprawiedliwości oraz własności w interpretacji Platona i Arystotelesa*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2015, nr 236, s. 16–17.

³⁶ Plato, *The Republic*, Oxford-New York 1970, s. 44.

wolności człowieka wynikającej bezpośrednio z własności prywatnej³⁷. Na podstawie zróżnicowanych poglądów Platona oraz Arystotelesa można stwierdzić, że dyskurs dotyczący rodzaju ustroju politycznego, maksymalizującego sprawność makroekonomiczną gospodarki, zaczął funkcjonować już w czasach starożytnych.

Istotne wnioski dotyczące ogólnej sprawności gospodarki zostały sformułowane także w średniowieczu. Święty Tomasz z Akwinu (1225–1274) skonstruował koncepcję sprawnie funkcjonującego systemu gospodarczego. Włoski myśliciel dokonał rozwinięcia koncepcji Arystotelesa. Według niego fundamentem efektywnie działającej gospodarki jest praca oraz własność prywatna. Zwracał on także uwagę na kategorię sprawiedliwości i spokoju społecznego³⁸.

Przedstawiciele merkantylizmu pod pojęciem sprawnej gospodarki rozumieli państwo, które prowadzi protekcyjną politykę gospodarczą. Efektywność państwa była przez nich rozpatrywana w kontekście dynamicznym jako proces maksymalizacji posiadanego bogactwa. Jeden z odłamów tego kierunku — bulionizm — utożsamiał silną i sprawną gospodarkę z posiadaniem dużej ilości kruszców szlacheckich³⁹.

Według fizjokratów sprawność funkcjonowania gospodarki opierała się na założeniu wolności gospodarczej (idea leseferyzmu)⁴⁰. Oznacza to, że warunkiem efektywnie działającego systemu gospodarczego jest wolność od ingerencji państwowej. Gdy ludzie działają w sposób wolny, przyczynia się to do rozwoju gospodarczego. Istnienie wolności, przede wszystkim w działaniu, jest w tym przypadku podstawą do korzystania ze wszystkich pożytków własności⁴¹. Konsekwencją tego stanu rzeczy jest występowanie sprawności makroekonomicznej.

Kolejną doktryną istotną w zrozumieniu efektywności w ujęciu makroekonomicznym jest szkoła klasyczna. Głównym przedstawicielem tej szkoły, a zarazem twórcą ekonomii jako nauki, był Adam Smith (1723–1790). W swoim przełomowym pięcioczęściowym dziele *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, wydanym oryginalnie w 1776 roku, zbudował on koncepcję sprawnie funkcjonującego państwa. To właśnie w tej publikacji zaprezentował teorię „niewidzialnej ręki rynku” (ang. *invisible hand*), uznając, że na niej oparte jest funkcjonowanie systemu gospodarczego⁴². Według A. Smitha gospodarka jest sprawna tylko wówczas, gdy obowiązuje swoboda działalności gospodarczej

³⁷ Aristotle, *Politics*, Kitchener 1999, s. 69.

³⁸ K. Zając, *Św. Tomasz z Akwinu — Jego zapatrywania socjalne i ekonomiczne*, „Annales. Etyka w życiu gospodarczym” 8, 2005, nr 1, s. 113–113.

³⁹ B. Danowska-Prokop, *Państwo w poglądach polskich merkantylistów*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2016, nr 270, s. 39.

⁴⁰ W.J. Samuels, *The Physiocratic Theory of Economic Policy*, „The Quarterly Journal of Economics” 76, 1962, nr 1, s. 145.

⁴¹ M. Bochenek, *Historia rozwoju...*, t. 1, s. 116.

⁴² A. Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Amsterdam 2007, s. 349.

oraz działa naturalny system autoregulacji rynków⁴³. Koncepcję sprawnego systemu gospodarczego Smitha rozwinął w późniejszym okresie także John Stuart Mill (1806–1873), który dokonał dokładnego uporządkowania oraz rozwinięcia poglądów klasyków⁴⁴.

Kolejną doktryną, mającą wpływ na ewolucję pojęcia makroekonomicznej efektywności, była szkoła matematyczna. Głównym przedstawicielem szkoły lozańskiej był Léon Walras, którego największym naukowym osiągnięciem była teoria równowagi ogólnej. Myśliciel ten zbudował pewnego rodzaju wielorównaniowy model matematyczny, w którym przedstawił gospodarcze zależności między cenami, popytem i podażą⁴⁵. Według jego teorii popyt i podaż, równoważąc się, wywołują stan równowagi ogólnej. Myśliciel szkoły matematycznej rozumiał sprawność funkcjonowania gospodarki w bardzo podobny sposób jak A. Smith — mechanizm niewidzialnej ręki rynku wyjaśnił za pomocą procesu licytacji prowadzonej przez fikcyjną postać aukcjonatora⁴⁶. Cała procedura poszukiwania równowagi odbywa się zgodnie z metodą „szukania po omacku”⁴⁷. Zgodnie z nią aukcjonator wyznaczał poziom cen dla wszystkich dóbr, a następnie wszystkie podmioty gospodarcze, które miały doskonałe rozeznanie w swoich preferencjach, zgłaszały zapotrzebowanie na poszczególne dobra w cenach wyznaczonych przez licytatora. Następnie sumował on wszystkie dane i na podstawie informacji, które otrzymał od podmiotów, podejmował decyzję o cenach ostatecznych. Cały proces jest ciągiem iteracji zakończonym w momencie dojścia do poziomu równowagi, czyli określenia ceny równoważącej wielkość zregulowanego popytu oraz podaży⁴⁸.

W ujęciu makroekonomicznym zastosowanie ma również efektywność w ujęciu innego przedstawiciela szkoły lozańskiej — V.F.D. Pareta. W ujęciu makroekonomicznym optimum Pareta nazywane jest efektywnością alokacyjną. Oznacza ona statyczne postrzeganie sprawności funkcjonowania gospodarki, które wyznacza stan optymalnego rozmieszczenia zasobów w gospodarce. System gospodarczy jest sprawny jedynie w momencie takiej alokacji dóbr, w której nie jest możliwe ich inne rozdysponowanie, mogące poprawić kondycję niektórych podmiotów bez pogorszenia sytuacji innych⁴⁹. Należy zaznaczyć, że efektywność (w paretowskim rozumieniu) występuje jedynie w warunkach konkurencji doskonałej.

Kolejną analizowaną doktryną ekonomiczną, podejmującą kwestie sprawności funkcjonowania gospodarki, jest instytucjonalizm (stara szkoła instytucjonalna).

⁴³ A. Lisak, *Adam Smith — pięć razy o racjonalności w ekonomii*, „Studia Ekonomiczne. Economic Studies” 2016, nr 3(90), s. 428.

⁴⁴ M. Bochenek, *Historia rozwoju...*, t. 1, s. 197.

⁴⁵ *Ibidem*, t. 3, s. 244.

⁴⁶ W wielu opracowaniach z dziedziny historii myśli ekonomicznej można się spotkać z tłumaczeniem: „licytator” lub „postać szukająca po omacku”.

⁴⁷ W literaturze przedmiotu nazywana również metodą „prób i błędów”.

⁴⁸ L.M.E. Walras, *Elements of Theoretical Economics*, Cambridge 2014, s. XXXV.

⁴⁹ G. Kozuń-Cieślak, *op. cit.*, s. 21.

Twórcą a zarazem głównym przedstawicielem tego kierunku ekonomicznego był Thorstein Bunde Veblen (1857–1929), nazywany ojcem instytucjonalizmu. Przedstawiciele tego nurtu doszukiwali się sprawności gospodarki w funkcjonowaniu i rozwoju instytucji⁵⁰. T.B. Veblen pod pojęciem instytucji rozumiał „coś w rodzaju zwyczaju, który stał się w sposób oczywisty niezbędny oraz powszechnie akceptowalny”⁵¹. W swoich rozważaniach podzielił on społeczeństwo na dwie klasy — próżniaczą (świat biznesu, interesów) oraz pracującą (świat produkcji, pracy). Główny przedstawiciel starej ekonomii instytucjonalnej utożsamiał klasę próżniaczą z motywem zysku i ostentacyjnej konsumpcji, natomiast pracującą z „instynktem dobrej roboty” i czystą ciekawością⁵². Sprawności gospodarki upatrywał on w klasie pracującej, ponieważ świat pracy i przemysłu utożsamiał on z instytucjami użytecznymi, które są źródłem rozwoju państwa. Klasę próżniaczą krytykował, uważając ją za segment społeczeństwa osłabiający sprawność funkcjonowania gospodarki. Pogląd ten argumentował przekonaniem, że klasa ta przyczynia się do opóźniania rozwoju społeczno-gospodarczego⁵³.

Przedstawiciele instytucjonalizmu, szczególnie John Maurice Clark (1884–1963), kwestionowali mechanizm „niewidzialnej ręki rynku”. Zdaniem J.M. Clarka ten mechanizm nie prowadzi do osiągnięcia dobrobytu gospodarczego. Aby gospodarka mogła być efektywna, należy ją wspierać, stosując mechanizm interwencjonizmu państwowego⁵⁴.

Keynesizm, jeden z głównych paradygmatów w myśli ekonomicznej, całkowicie odwrócił kwestię pojmowania sprawności gospodarki. John Maynard Keynes (1883–1946) główny przedstawiciel i twórca kierunku keynesowskiego zdecydowanie krytykował koncepcję „niewidzialnej ręki rynku”⁵⁵. Brytyjski ekonomista uważał, że system gospodarczy nie jest w stanie sam osiągnąć maksymalnej sprawności i dlatego istotna w tym procesie jest ingerencja państwa, której zadaniem jest pobudzenie popytu efektywnego⁵⁶. Nurt keynesowski zakłada, że wydajne funkcjonowanie systemu gospodarczego jest możliwe jedynie w momencie stosowania instrumentów interwencjonizmu państwowego w warunkach recesji lub depresji⁵⁷.

⁵⁰ M. Bochenek, *Historia rozwoju...*, t. 4, s. 106–108.

⁵¹ T.B. Veblen, *Absentee Ownership and Business Enterprise in Recent Times: The Case of America*, London 1924, s. 101.

⁵² Ł. Iwasiński, *Współczesne nawiązania do myśli Thorsteina Veblena*, „Studia Humanistyczno-Społeczne” 2015, nr 11, s. 115.

⁵³ T.B. Veblen, *The Theory of Leisure Class*, <http://moglen.law.columbia.edu/LCS/theoryleisureclass.pdf>, s. 20 (dostęp: 11.05.2020).

⁵⁴ L. Shute, *John Maurice Clark. A Social Economics for the Twenty-First Century*, London 1997, s. 17.

⁵⁵ F.F. Filho, F.H.B. Terra, *Keynes' Interventionist-Reformist Economic Policies*, „Investigación Económica” 71, 2012, nr 281, s. 23.

⁵⁶ J.M. Keynes, *The General Theory of Employment, Interest, and Money*, Cham 2018, s. 28.

⁵⁷ N.B. Niman, *Keynes and the Invisible Hand Theorem*, „Journal of Post Keynesian Economics” 10, 1987, nr 1, s. 112.

Przedstawiciele fryburskiej szkoły ekonomicznej – przede wszystkim Walter Eucken (1891–1950) oraz Alfred Müller-Armack (1901–1978) — twierdzili, że sprawna gospodarka powinna opierać się na założeniach zarówno klasyków, jak i keynesistów. A. Müller-Armack wprowadził do nauk ekonomicznych pojęcie społecznej gospodarki rynkowej (niem. *Soziale Marktwirtschaft*)⁵⁸. Jest to taki model funkcjonowania gospodarki, który opiera się na założeniach gospodarki wolno-rynkowej oraz silnego zabezpieczenia socjalnego⁵⁹. Nadrzędny pozostaje w nim jednak mechanizm rynkowy, który jest postrzegany jako najważniejszy elementem gospodarki⁶⁰. Rynek w ujęciu społecznej gospodarki rynkowej pełnił funkcję instytucji społecznej kreującej ład gospodarczy. Według ordoliberalów jest to jedyny model maksymalizujący efektywność całego systemu gospodarczego.

Jesús Huerta de Soto (ur. 1956), którego zalicza się do kierunku neoaustriackiego, zajmuje się badaniem efektywności dynamicznej oraz statycznej w ujęciu makroekonomicznym⁶¹. Hiszpański ekonomista zauważa, że te dwa rodzaje efektywności nie są zjawiskami łącznymi, wskazując jednocześnie, że statyczna efektywność gospodarki wpływa także na dynamiczną sprawność gospodarki⁶².

Douglas Cecil North (1920–2015), zaliczany do nurtu nowej ekonomii instytucjonalnej lub do szkoły kliometrii, wprowadził do pojęcia sprawności kwestię efektywności adaptacyjnej. Amerykański uczony przez analizę historii gospodarczej zauważył, że jej istotnym aspektem jest coraz lepszy proces adaptacji, powodujący zwiększanie efektywności gospodarowania⁶³. W swoich pracach zwracał on także uwagę na niezbędność odpowiednich ram instytucjonalnych (ang. *institutions matter*) dla efektywnego funkcjonowania gospodarki⁶⁴.

Efektywność w skali makroekonomicznej jest fundamentem ekonomii dobrobytu. Joseph Eugene Stiglitz (ur. 1943) wymienia trzy typy efektywności niezbędne do prawidłowego funkcjonowania rynków w gospodarce: wymiany, produkcji oraz struktury produkcji⁶⁵. Spełnienie łącznie wszystkich trzech warunków jest konieczne do wystąpienia efektywności w paretowskim rozumieniu. Taki stan rzeczy jest możliwy jedynie w warunkach konkurencji doskonałej.

⁵⁸ N. Goldschmidt, *Alfred Müller-Armack and Ludwig Erhard: Social Market Liberalism*, „Freiburg Discussion Papers on Constitutional Economics” 4, 2004, nr 12, s. 3.

⁵⁹ C. Marinescu, D.-A. Bodislaw, D. Belingher, *The social market economy — The ordoliberal doctrine situated between classic liberalism and social economy*, „Quality – Access to Success” 2014, nr 14, s. 519.

⁶⁰ M. Jacolik, *Podstawy społecznej gospodarki rynkowej z uwzględnieniem porządku prawnego Unii Europejskiej*, „Zeszyty Naukowe Prawa Konstytucyjnego” 2017, nr 10, s. 60.

⁶¹ J.H. de Soto, *The Theory of Dynamic Efficiency*, London 2008.

⁶² J.H. de Soto, *Sprawiedliwość a efektywność*, Warszawa 2010, s. 28.

⁶³ D.C. North, *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge 1991, s. 80–81.

⁶⁴ J. Faundez, *Douglas North’s Theory of Institutions: Lessons for Law and Development*, „Hague Journal on the Rule of Law” 2016, nr 8, s. 373–374.

⁶⁵ J.E. Stiglitz, *Economics of the Public Sector*, New York-London 2000, s. 73.

Współcześnie wielu autorów prezentuje swoje koncepcje rozumienia sprawności makroekonomicznej. Niektórzy z nich wprost odnoszą się do pojęcia efektywności funkcjonowania gospodarki. Stanisław Swadźba traktuje sprawność funkcjonowania gospodarki jako jej zdolność do realizowania poszczególnych, szczegółowych, wyznaczonych celów społeczno-gospodarczych⁶⁶. Leszek Balcerowicz przyrównuje z kolei sprawność systemu gospodarczego do jakości życia. Zaznacza, że jest to pojęcie wielowymiarowe oraz wieloaspektowe⁶⁷.

Są też naukowcy, którzy nie precyzują pojęcia sprawności makroekonomicznej, lecz wskazują na czynniki, aspekty i kryteria oceny tego zjawiska. Między innymi Tadeusz Kowalik (1926–2012) wyszczególnił pięć kryteriów oceny sprawności systemu gospodarczego⁶⁸ — władzę i własność, wzrost gospodarczy, postęp techniczny, kapitał ludzki oraz podział dochodu narodowego.

Zdarzają się także stanowiska, w myśl których efektywności nie należy mierzyć w skali makroekonomicznej. Zdzisław Lech Sadowski (1925–2018) uważał, że efektywność funkcjonowania może być przedmiotem analiz jedynie w ujęciu mikroekonomicznym, a więc przedsiębiorstw lub inwestycji. Jako uzasadnienie wskazuje on, że państwo nie ma jednego określonego celu, dlatego pomiar sprawności funkcjonowania systemu gospodarczego jest bezcelowy i niewłaściwy⁶⁹.

Wnioski

Teza o istotnym znaczeniu efektywności w procesie rozwoju na poziomie mikro- oraz makroekonomicznym nie jest niczym nowym. Osiąganie efektywności można bez wątplenia zaliczyć do podstawowych celów funkcjonowania nie tylko pojedynczych podmiotów w gospodarce, lecz także całego państwa.

Jak się okazało, dyskurs dotyczący efektywności występuje głównie odnośnie do analizy na poziomie makroekonomicznym. Dyskusjom podlegają natomiast kwestie związane z rodzajem ustroju polityczno-ekonomicznego oraz roli państwa w gospodarce. Wydaje się, że właściwym ustrojem jest ten oparty na własności prywatnej oraz wolności gospodarczej⁷⁰. W kwestii ekonomicznej roli państwa nie jest możliwe jednoznaczne wskazanie, czy w celu poprawy sprawności funk-

⁶⁶ *Sprawność systemów gospodarczych krajów Unii Europejskiej*, red. S. Swadźba, Katowice 2008, s. 15.

⁶⁷ L. Balcerowicz, *Systemy gospodarcze. Elementy analizy porównawczej*, Warszawa 1993, s. 29–30.

⁶⁸ T. Kowalik, *Współczesne systemy ekonomiczne. Powstanie, ewolucja, kryzys*, Warszawa 2000, s. 13–22.

⁶⁹ Z. Sadowski, *Uwagi o racjonalności makroekonomicznej*, [w:] *Racjonalność gospodarowania w socjalizmie*, red. B. Kamiński, A. Łukaszewicz, Warszawa 1980, cyt. za: P. Dobrzański, *Pojęcie efektywności i konkurencyjność gospodarek rynkowych*, „Studenckie Prace Prawnicze, Administratywistyczne i Ekonomiczne” 2013, nr 14, s. 76.

⁷⁰ Jak pokazuje historia gospodarcza, ustroje oparte głównie na własności publicznej i nieistnieniu wolności indywidualnej (skrajny socjalizm, komunizm) nie przetrwały próby czasu. W takich gospodarkach najczęściej pojawiała się transformacja ustrojowa.

cjonowania gospodarki powinno ono odgrywać rolę „nocnego stróża” czy też „interweniującego zarządcy”.

Niniejsze opracowanie było próbą uporządkowania teoretycznych osiągnięć teorii ekonomii w zakresie efektywności. Przegląd literatury przedmiotu wskazuje, że w ciągu lat sposób pojmowania sprawności, zarówno w ujęciu mikro-, jak i makroekonomicznym, znacząco się rozwijał oraz zmieniał. Można zaryzykować stwierdzenie, że proces ewolucji rozumienia efektywności nigdy się nie skończy. Wydaje się, że mimo tak wielu analiz nadal nie ma jednej, uniwersalnej oraz powszechnie akceptowalnej, definicji tego zjawiska. Wielce prawdopodobne, że taka definicja nigdy nie powstanie ze względu na wielowymiarowy oraz wieloaspektowy charakter tego pojęcia. Konsekwencją braku jednej ściśle określonej definicji efektywności, postrzeganej w ujęciu mikro- oraz makroekonomicznym, jest różnorodność koncepcji pomiaru tej kategorii.

Bibliografia

- Aristotle, *Politics*, Kitchener 1999.
- Balcerowicz L., *Systemy gospodarcze. Elementy analizy porównawczej*, Warszawa 1993.
- Bellanca N., *From Principii to Erotemi: An Organic Interpretation*, [w:] Maffeo Pantaleoni: *At the Origin of the Italian School of Economics and Finance*, red. M. Baldassarri, London 1997, https://doi.org/10.1007/978-1-349-14537-9_3.
- Bianchi R., *On the Object and Method of Analysis: The General X-Efficiency Theory*, „Political Economy. Studies in the Surplus Approach” 5, 1989, nr 1, s. 75–85.
- Blaug M., *Teoria ekonomii. Ujęcie retrospektywne*, Warszawa 2000.
- Bochenek M., *Historia rozwoju ekonomii*, t. 1. *Od starożytności do szkoły klasycznej*; t. 3. *Kierunek subiektywno-marginalny i jego szkoły*; t. 4. *Od neomarksizmu do początków ekonometrii*; t. 5. *Od keynesizmu do syntezy neoklasycznej*, Toruń 2016.
- Borkowski M., *Wysokość opodatkowania a sprawność funkcjonowania gospodarki na przykładzie państw OECD*, praca magisterska przygotowana pod kierunkiem dr hab. Ewy Gruszewskiej prof. UwB, Katedra Ekonomii Politycznej, Wydział Ekonomii i Finansów, Uniwersytet w Białymstoku 2020.
- Bostani M., Malekpoor A., *Critical Analysis of Kaldor-Hicks Efficiency Criterion, with Respect to Moral Values, Social Policy Making and Incoherence*, „Advances in Environmental Biology” 2012, nr 6 (7), s. 2032–2038.
- Charbit Y., *The Classical Foundations of Population Thought. From Plato to Quesnay*, Dordrecht 2010, <https://doi.org/10.25336/P6NK61>.
- Charnes A., Cooper W.W., Rhodes E., *Measuring the efficiency of decision making units*, „European Journal of Operational Research” 2, 1978, nr 6, s. 429–444, [https://doi.org/10.1016/0377-2217\(78\)90138-8](https://doi.org/10.1016/0377-2217(78)90138-8).
- Danowska-Prokop B., *Państwo w poglądach polskich merkantylistów*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2016, nr 270, s. 38–47.
- Dobrzański P., *Pojęcie efektywności i konkurencyjność gospodarek rynkowych*, „Studenckie Prace Prawnicze, Administratywistyczne i Ekonomiczne” 2013, nr 14, s. 73–83.
- Farrell M.J., *The Measurement of Productive Efficiency*, „Journal of the Royal Statistical Society. Series A (General)” 1957, nr 120, s. 253–290, <https://doi.org/10.2307/2343100>.

- Faundez J., *Douglas North's Theory of Institutions: Lessons for Law and Development*, „Hague Journal on the Rule of Law” 2016, nr 8, s. 373–419, <https://doi.org/10.1007/s40803-016-0028-8>.
- Filho F.F., Terra F.H.B., *Keynes' Interventionist-Reformist Economic Policies*, „Investigación Económica” 71, 2012, nr 281, s. 17–41.
- Gasparski W., *Prakseologia — wariacje na temat...*, „Prakseologia” 2010, nr 150, s. 25–34.
- Goldschmidt N., *Alfred Müller-Armack and Ludwig Erhard: Social Market Liberalism*, „Freiburg Discussion Papers on Constitutional Economics” 4, 2004, nr 12, s. 1–29.
- Havyatt D., *The Components of Efficiency*, „Network” 2017, nr 62, s. 1–20.
- Hesiod, *Works and Days*, <https://people.sc.fsu.edu/~dduke/lectures/hesiod1.pdf>.
- Iwasiński Ł., *Współczesne nawiązania do myśli Thorsteina Veblena*, „Studia Humanistyczno-Społeczne” 2015, nr 11, s. 113–125.
- Jacolik M., *Podstawy społecznej gospodarki rynkowej z uwzględnieniem porządku prawnego Unii Europejskiej*, „Zeszyty Naukowe Prawa Konstytucyjnego” 2017, nr 10, s. 59–79.
- Jendrzeczak M., *Idee sprawiedliwości oraz własności w interpretacji Platona i Arystotelesa*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2015, nr 236, s. 9–20.
- Keynes J.M., *The General Theory of Employment, Interest, and Money*, Cham 2018.
- Kotarbiński T., *Traktat o dobrej robocie*, Warszawa 1965.
- Kowalik T., *Współczesne systemy ekonomiczne. Powstanie, ewolucja, kryzys*, Warszawa 2000.
- Kozuń-Cieślak G., *Efektywność — rozważania nad istotą i typologią*, „Kwartalnik Kolegium Ekonomiczno-Społecznego Studia i Prace” 2013, nr 4, s. 13–42, <https://doi.org/10.33119/KKESiP.2013.4.1>.
- Leibenstein H., *Allocative Efficiency vs. “X-Efficiency”*, „The American Economic Review” 56, 1966, nr 3, s. 392–415.
- Lenfant J.-S., *Indifference Curves and the Ordinalist Revolution*, „History of Political Economy” 44, 2012, nr 1, s. 113–155, <https://doi.org/10.1215/00182702-1504077>.
- Lisak A., *Adam Smith — pięć razy o racjonalności w ekonomii*, „Studia Ekonomiczne. Economic Studies” 2016, nr 3 (90), s. 423–438.
- Marinescu C., Bodislav D.-A., Belingher D., *The social market economy — The ordoliberal doctrine situated between classic liberalism and social economy*, „Quality — Access to Success” 2014, nr 14, s. 519–522.
- Mises L. von, *Human Action, A Treatise on Economics*, Auburn 1998.
- Niman N.B., *Keynes and the Invisible Hand Theorem*, „Journal of Post Keynesian Economics” 10, 1987, nr 1, s. 105–115, <https://doi.org/10.1080/01603477.1987.11489661>.
- North D.C., *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge 1991, <https://doi.org/10.1017/CBO9780511808678>.
- Odlanicka-Poczobutt M., *Prakseologia a klasyczne kryteria oceny sprawności systemów logistycznych*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej” 2014, nr 70, s. 339–355.
- Ouattara W., *Economic Efficiency Analysis in Cote d'Ivoire*, „Journal of Development and Agricultural Economics” 2012, nr 2(9), s. 316–325, <https://doi.org/10.5923/j.economics.20120201.05>.
- Plato, *The Republic*, London-Oxford-New York 1970.
- Plato, *The Laws*, Scotts Valley 2016.
- Popa F., *On Pareto efficiency and equitable allocations of resources*, „Romanian Economic Journal” 2007, nr 23, s. 73–79.
- Redpath P.A., *Godność pracy w ujęciu Hezjoda: współczesne refleksje*, „Człowiek w Kulturze” 2005, nr 17, s. 19–31.
- Rutkowska A., *Teoretyczne aspekty efektywności — pojęcie i metody pomiaru*, „Zarządzanie i Finanse” 2013, nr 4, s. 439–453.

- Sadowski Z., *Uwagi o racjonalności makroekonomicznej*, [w:] *Racjonalność gospodarowania w socjalizmie*, red. B. Kamiński, A. Łukaszewicz, Warszawa 1980.
- Samuels W.J., *The Physiocratic Theory of Economic Policy*, „The Quarterly Journal of Economics” 76, 1962, nr 1, s. 145–162, <https://doi.org/10.2307/1891135>.
- Schumpeter J.A., *Teoria rozwoju gospodarczego*, Warszawa 1960.
- Serrano F., Mazat N., *Quesnay and the analysis of the surplus in an agrarian capitalist economy*, „Munich Personal RePEc Archive” 2013, nr 47781, s. 1–27, <https://doi.org/10.1093/cpe/bzx004>.
- Shute L., *John Maurice Clark. A Social Economics for the Twenty-First Century*, London 1997.
- Smith A., *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Amsterdam 2007.
- Soto J.H. de, *The Theory of Dynamic Efficiency*, London 2008.
- Soto J.H. de, *Sprawiedliwość a efektywność*, Warszawa 2010. *Sprawność systemów gospodarczych krajów Unii Europejskiej*, red. S. Swadźba, Katowice 2008.
- Stiglitz J.E., *Economics of the Public Sector*, New York-London 2000.
- Stringham E.P., *Klador-Hicks Efficiency and the Problem of Central Planning*, „Journal of Austrian Economics” 2001, nr 2, s. 41–50.
- Suli D., Deda E., Suli H., *Economic Efficiency in Edgeworth Box Market the Case of Two Goods*, „European Journal of Sustainable Development” 2013, nr 2(4), s. 355–360.
- Veblen T.B., *Absentee Ownership and Business Enterprise in Recent Times: The Case of America*, London 1924.
- Veblen T.B., *The Theory of Leisure Class*, <http://moglen.law.columbia.edu/LCS/theoryleisureclass.pdf>.
- Walras L.M.E., *Elements of Theoretical Economics*, Cambridge 2014.
- Zajac K., *Św. Tomasz z Akwinu — Jego zapatrywania socjalne i ekonomiczne*, „Annales. Etyka w życiu gospodarczym” 8, 2005, nr 1, s. 111–118.
- Ziębicki B., *Efektywność w naukach ekonomicznych*, „Biuletyn Ekonomii Społecznej” 2013, nr 2, s. 20–24.